

Виолета П. Јовановић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука, Јагодина
Катедра за филолошке науке

КАЛ ИНА У СВЕТУ ЧУДА *Четири елементи* Лауре Барне

Апстракт: Рад се бави истраживањем митско-ритуалног иницијацијског сужејног подтекста романа за децу *Четири елементи* Лауре Барне настојећи да открије како пут кроз маштовити свет прича о физичким својствима „основних елемената“ (*Елемент ваздух, Елемент ватра, Елемент вода и Елемент земља*) као и богатству материјалног света који они творе, постаје истовремено и прича о самоспознаји главне јунакиње, односно о њеном израстању у самосвесно биће. У духу основне идеје романа да су сви наши светови засебни елементи који математичком прецизношћу обликују једни друге чинећи у коначном поретку *Једно-Цело* у раду се закључује да Лаура Барна ствара роман жанровски и семантички богат различитијим елементима (присутни су наративни, поетски, драмски, али и филозофски и есејистички дискурс) који математичком прецизношћу моделују *Једно-Цело* односно да се својом књигом *Четири елементи* ауторка опире идеји о стварању иманентних књижевних дела за децу и одрасле показујући да добра књижевност може да буде истовремено доступна и једнима и другима само на различитим плановима и нивоима рецепције.

Кључне речи: фантастична прича, роман за децу, митолошка симболика, Емпедоклова теорија основних елементи, одрастање, самоспознаја.

Лаура Барна је српска књижевница средње генерације, окренута углавном стваралаштву за одрасле. Као романсијер и приповедач овенчана је неким од најпрестижнијих националних награда, а романсирана биографија Исидоре Секулић, *Моја последња љавобоља* нашла се 2008. године у најужем избору за НИН-ову награду.

Искорак у књижевност за децу Барна је учинила са своја два романа „Протовир“ (2003) и *Четири елементи* у издању Завода за уџбенике (2009).

Као у својим делима за одрасле Лаура Барна у роману *Четири елементи* негује различите врсте дискурса: наративни, поетски, драмски, али и филозофски и есејистички, што овај роман и жанровски и семантички чини врло необичним и готово јединственим у српској књижевности за децу и омладину (Богнар 2008).

Роман приповеда о измаштаном путовању главне јунакиње Кал Ине кроз четири елемента: ваздух, ватру, воду и земљу, који у литерарној конструкцији Лауре Барне прерастају у четири самосвојна света која само у јединству творе све појединачно у нашем универзуму, као и у нама самима. Четири танким, али нераскидивим нитима повезане наративне целине насловљене: *Елемент ваздух, Елемент ватра, Елемент вода и Елемент земља*

такође само у јединству граде свет овог романа, чинећи четири основна конструктивна елемента његове композиције.

Иначе, „основни елементи“ представљају „концепт који су многи стари филозофи користили како би објаснили структуру природе. Грчка верзија ових идеја потиче од пресократовског филозофа Емпедокла (490–430 п. н. е.) и присутна је током целог средњег века и ренесансе те је стога снажно утицала на европску филозофску мисао, науку и културу. Четири основна елемента у грчкој мисли јесу ватра, земља, ваздух и вода. Они су у античкој филозофији, науци и медицини представљали елементе космоса помоћу којих се остварује појавна или суштинска егзистенција свих постојећих ствари и од којих се те ствари састоје. „Ови елементи јесу такви да увек остају и не постају, већ се само у већим или мањим количинама уједињују или одвајају, сажимају се у једну ствар и из једне ствари произлазе“ (Хегел 1970: 263). Савремени научни периодни систем елемената може се сматрати наследником оваквог старог концепта.

Уверење античких филозофа да се „спољашњи свет и човек састоје од једних истих елемената, да субјекти и објекти у бити нису различити и да управо то омогућује спознају“¹ представља на први поглед врло претенциозан и наизглед, а можда и суштински, непримерени идејни концепт једног књижевног дела за децу и младе са којим ауторка овог романа ипак врло успешно излази на крај показујући сву супериорност стваралачког приступа који претендује на разигравање дечије маште и безграничне знатижеље над рационализованом свешћу својственом одраслима.

У жанровском смислу дело је најближе ономе што би Милан Црнковић спецификовао као фантастична прича за децу. У односу на фантастичну причу за одрасле чија се „призвана стварност одвија у `клими страха`“, „у дечијој фантастичној причи, с дететом као главним јунаком и дететовом стварношћу као полазиштем, у иреалној призваној стварности дефилује ослобођени свет дечијих осећања, мржње, жеља, отпора, страхова, склоности, веровања“ (Црнковић 1987: 7–20). Осим стављања детета у положај главног јунака, за ову причу су својствени и склоност нонсенсу, пародирање, разноврсне игре речима и наивност, као и један од „основних поступака“ својствених свим врстама фантастичних прича, а то је „прелаз из једног света у други“, или „помак у иреално“ као „пресудни тренутак у настајању фантастичне приче“ (Црнковић 1987: 7–20).

Свест о значају моделовања ситуације у којој се чини „помак у иреално“ у овом роману је артикулисана у композиционо независној целини *Пролога* у коме прича отвора властито поље иреалног детаљима бременитим симболичним подтекстом још једном потврђујући тезу о често само привидној једноставности и готово вазда присутном „дуплом дну“ у делима намењеним деци. Роман већ својом првом реченицом позива читаоце да

¹ <http://www.amoic.hr/Content/Article.aspx?id=723&pg=2>

кроз „случајно постављен уход у неочекивано и неизвесно, а што нас нео- дољиво привлачи каменим вратима“ заједно са главном јунакињом нео- бичног имена Кал Ина уђемо у свет чуда који нас очекује са друге његове стране: „А камена врата су се, опет, тако неуобичајено намештена, и у бело окречена, чинила пре као улаз у пећинско гротло“ (Барна 2009: 8). Окрену- вши одлучно главу од познатог призора, „прстолике крошње оближњег платана“ у чијем је врху „своје место и ове године заузела ластавица“, још једном „ослушнувши негде у даљини варничење трамвајских шина“ Кал Ина је „уоракнула у свет, како га је у трену прозвала – СВЕТ УНУТРА“ (Барна 2007: 9).

Закорачивши, у стању између маште и сна, дечије игре и имагинаци- је, у авантуру откривања елементарних супстанци материјалног и духовног света нама познатог универзума, роман поприма и митско-ритуални иници- јацијски сижејни подтекст чинећи да пут кроз маштовити свет прича о фи- зичким својствима „основних елемента“ као и богатству материјалног све- та који они творе, постане истовремено и прича о самоспознаји главне ју- накиње до њеног израстања у самосвесно биће. Иако у световима које упо- знаје осим ње нема других људи, над свим причама бди у суштини мудрост човекових есенцијалних знања и искуства која у овом делу теже да буду прихваћена као универзална, у том смислу га приближавајући интенцијама бајке. С друге стране, поруке и поуке које јунакињи упућују фантастична бића која је воде и брину о њој нису имплициране као у бајци већ експли- цитно попримајући карактер малих филозофских трактата о срећи, безус- ловном давању, разуму, лепоти, обзиру према себи и другима. Путујући кроз причу бремениту врло необичним догађајима и фантастичним јуна- цима, чудним просторима обојеним интензивним бојама, девојчица од сво- јих водича (гавран Сим (ваздух), стабљике кукуруза које ходају Есеаачиока и Рморицнапа (ватра), краба Имплаатала (вода) и четири четворобојне сен- ке Рашчупанац Добри, Циновска Гриња Доброг Осмеха, Певајућа Лира и Дама Ноћи (земља)); као и од четири мудраца ових светова (Вајам, велики мајстор Хухеуеотл, Мудрац Оаннес, Врач Широког Осмеха) упознајући њихове светове, упознаје себе и свет својих најинтимнијих тајни и запита- ности. Тако „Кал Ина кроз сопствену онтогенезу пролази општи развој, не човечанства у еволутивном смислу, већ мисли о постанку и развоју света и космоса“ (Живковић 2010: 359–365).

Семантичка вишеслојност назива „СВЕТ УНУТРА“, који јунакиња сама даје свету у који упловљава, односно основна природа и смисао њеног путовања наговештена је у „Прологу“ романа читавим низом симболичних детаља, потврђујући тезу о присутном „дуплом дну“ у овом делу Лауре Барне. Ауторка наглашава да девојчица у „СВЕТ УНУТРА“ улази кроз *ка- мена врата*. У народној митологији камен је предмет који има посебне мо- ћи јер се верује да између душе и камена постоји уска и нераскидива веза, *да је камен жив* јер има душу, тако да на путовање кроз своје сопствено

биће јунакиња креће отварајући баш ова врата. С друге стране, према библијском предању, због своје непроменљиве нарави камен симболизује *мудроси* тако да главна јунакиња отворивши ова врата симболично отвара и врата мудрости (Chevalier 2003: 245–250). Ова врата су бела, што у симболичном смислу не треба посебно тумачити. Фабула романа „Четири елемента“ даје простора да се камена врата тумаче и у значењу које се придаје тзв. бетелу. Бетели су свети каменови које интерпретатори Библије тумаче у значењу Божије куће. „Они који бораве на таквом мјесту синови су Божији, надахнути духом светим“ (Chevalier 2003: 245–250). Другим речима, отворивши камена врата Кал Ина ступа у обојени свет створен руком Творца, чиме ауторка мири начела логоса, оличена у сижејној линији коју у роману чине предсократовска учења о пратварима као основним градивним елементима материјалног света и хришћанску веру о настанку света. На свом путу иницијације проласком кроз четири приче као четири етапе у одрастању и преображају, јунакиња у трећој причи „Елемент вода“ присуствује драмској представи *Стварање елемената*. „Ова прича у причи о преобликовању праматерије којој мајстор уметник удахњује дух и ум стварајући ред и прву реч, замишљена је као драмско извођење у елементу Вода. Она је истовремено и мисаоно језгро приче у коме се интертекстулно успоставља комуникација са пре свега библијском традицијом на неколико планова, од којих је најевидентнији језичко-стилски како би се подвукла важност учињеног дела“ (Живковић 2010: 359–365). На пример: „И виде Оммо да је све створено добро и правилно до поретка доведено. И би зелено, и би смарагд, и то бејаше дан други“ (Барна 2009: 92). Омо је фантастично биће, камена скулптура рибликог изгледа: „мајстор уметник, сјединитељ, преводитељ безобличне, хаотичне расуте материје у савршени ред наша четири елемента... он је много у једном, који исто толико мноштво вечито саставља у једно, додуше, наизглед раздељено у четири света“ (Барна 2009: 87). Својим изгледом у облику камене скулптуре (асоцира на античку грчку уметност), рибликог изгледа (хришћанску веру) са детаљима који подсећају на човека (имао је квргав, преко усана спуштен нос са широким ноздрвама) у чији се постамент жртвеника приносе ђаконије (упућује на народну, паганску веру), на симболичан начин интегрише детаље различитих култура, традиција и религија („много у једном“) сведочећи да су идентични основни елементи као пратвари у темељима човековог духовног живота и свих његових учења и религија. Јер и народна митологија и хришћанска религија и античка филозофија почивају на тежњи ка „вечитом састављању мноштва у једно... ка сједињавању, превођењу хаотичне расуте матрије у савршени ред“. Сила спајања која привлачи све растављене елементе по учењу античких филозофа (пре свих Емпедокла) је љубав. Она изазива кретање, вртлог који постепено обухвата

све више елемената. „Када љубав све освоји свет се налази у стању потпуног мира: „светске кугле“, блаженом блаженству“².

Предсократовско учење да све постаје мешавином, спајањем, силом љубави као силом која привлачи, темељи и хришћанска религија јер „Бог се љубав зове“. У световима четири елемента које на свом пропутовању упознаје јунакиња романа господаре искључиво силе привлачења, кохезије и стварања, емитујући хуманистичку поруку да иако је свако цело састављено од обиља различитог, различитости не искључују једна другу, већ се комбинују у више системе уносећи у њих своје особености које их тако чине богатијим и вреднијим, сложенијим и раскошнијим: „Истина је да произилазимо једни из других, потом математичком прецизношћу обликујемо једни друге, али ипак, наши светови су засебни елементи који тек у космичком поретку чине Једно-Цело“ (Барна 2009: 51), благонаклоно поучава домаћица, стабљика кукуруза, гошћу Кал Ину на њеном пропутовању кроз Елемент ватру. „Уметнички, бајколики свет Лауре Барне нема деструктивних момената. Такође, у њему нема измишљених чудовишта. То је једноставни, постојећи свет биљака и животиња, који детету постаје лако близак и пре него што оживи и проговори као равноправни јунак текста. Кал Ина је добродошла у елементе кроз које пролази и у њима наилази на бића која је брзо заволе и прихвати, као и она њих“ (Живковић 2010: 359–365).

Интегришући симбол који сублимира основну природу и смисао Кал Ининог похода, као и природу света у који ступа прошавши кроз камена врата, је симбол пећине. Јер како сама јунакиња романа наглашава: необично намештена камена врата кроз која улази у свет унутра чинила су се „као улаз у пећинско гротло“. У симболичном смислу она јесте била и прошла кроз пећинско гротло јер у митовима о постанку, препорођењу и иницијацији бројних народа пећина се јавља као архетип материце... „бројни иницијацијски обреди започињу пролазом кандидата кроз пећину или ров... (Шевалије 2003: 490). Отуда пећина симболизује „место постојећа, то јест процес психолошке интериоризације, по којем ће појединац постати он сам и досећи зрелост. Да би то постигао мора усвојити све колективно у њему утиснуто... а освојено мора властитим снагама интегрисати тако да успостави властиту личност прилагођену околини на путу устројства. С тог стајалишта пећина симболизује субјективност у борби са проблемима његове диференцијације“ (Шевалије 2003: 490).

Након авантуре упознавања и откривања тајни настанка и устројства света, али и свог сопственог бића на симболичном путу кроз свет основних елемената, јунакиња се враћа у онострану, земаљски свет, али више не пристаје на њега. Како успостављање унутрашњег јаства прати и успостављање његова односа према спољашњем свету, Кал Ина на крају свог пута постаје потпуно свесна своје посебности и своје оностране мисије. Док по-

² <http://sr.wikipedia.org/sr/Емпедокле>

сматра сиве безобличне људе „испод сиве печурке са лицима закривеним високим уздигнутим крагнама и шаловима, неме“ (Барна 2009: 153), схвата или пре осећа да она не припада њима, да је њен свет испуњен бојама и енергијом која се у духу античких мудраца може назвати и силом љубави или слободније силом стваралаштва која има моћ да спаја и од елемената постојеће стварности, ствара и покреће нове у креативној игри преобликовања, јер она, Кал Ина, за разлику од сиве масе немих, има шта да каже:

„Одједном, у благом ритму нечујне музике, све зграде, *Улица шајансџивене прешње*, трошни кућерак, стадоше да се померају, свде на основе – квадрате, купе, коцке, правоугаонике, кругове – претварају једни у друге, чинећи нове, много лепше геометријске облике. Одозго са кровова, цуркале су боје, сустизале се – црвена, модра, жута, зелена – мешале и чиниле нове нијансе. Град се бојио ту наочиглед свих, преламао у облицима, колорима, грцао мирисима и бајним укусима.

‘Чаролија! Магија! Лепота!’, мицала је усницама, гласа, ко зна да ли је и било“ (Барна 2009: 153).

Суочена са чињеницом да нико сем ње не види ову „чаролију, магију и лепоту“ посумња да губи разум, али се и брзо утеши: „Али, ако оно што видим значи изгубити разум, онда није ни тако лоше остати без њега“ (Барна 2009: 154), закључује своју причу Кал Ина нашавши се на свом новом почетку, спремна да прихвати себе и своју стваралачку мисију, тако да роман, на изванредан начин, поприма и аутобиографске елементе.

У духу основне идеје романа „да су сви наши светови засебни елементи који математичком прецизношћу обликују једни друге чинећи у коначном поретку Једно-Цело“, Лаура Барна ствара роман жанровски и семантички пребогат најразличитијим елементима који математичком прецизношћу моделују Једно-Цело. Другим речима она се својом књигом „Четири елемента“ опире идеји о стварању иманентних књижевних дела за децу и одрасле показујући да добра књижевност може да буде доступна и једним и другима само на различитим плановима и нивоима рецепције.

Да су различити планови текста моделовани тако да предвиђају могуће границе дечијег разумевања осведочава јунакиња романа шармом и духом Алисе у земљи чуда. Књижевна јунакиња Кал Ина је право дете, њене реакције су спонтане, искрене, наивне, тако да њен лик пружа простора деци за поистовећивање и самопројекцију. Тако усред најсвечанијих догађаја као што је гозба у осмоугаоној стакленој Одаји обрнутих огледала она осећа глад и свој свечани говор завршава признањем: „Гладна сам!“ У дијалогу са стабљиком кукуруза која је води кроз свет елемента ваздух њено питање: „А на који начин биљке спознају?“, зазвучи љупко и духовито јер се осећа непримереност и претенциозност у начина на који једно дете пита и само збуњено оним што слуша и чему присуствује. Девојчица признаје да често занеми пред снагом речи и покрета опчињена призорима којима присуствује, иако јој је већина онога што је изговорено неразумљиво

и страно (Барна 2009: 95), ипак чврсто доноси одлуку: „Савладаћу и то чудо као и сва остала до сада!“ (Барна 2009: 81).

Роман са нескривеним дидактичким интенцијама и импликацијама на једном од својих семантичких планова разобличава и оострани свет свакодневног школског живота деце, огољеног и запрљаног немаром и бахатошћу одраслих, њиховим васпитним мерилима и образовном деспотијом:

„Јарка дневна светлост немилосрдно је пржила жуте, генерацијама хабане клупе, и умрљани под застрт исцепаним жућкастим линолеумом... Стезала је прстима, помодрелим од силне напетости, руб храпаве иверице и напукле пластике клупе, док јој је страх паралисао сваки осећај и чинио је неосетљивом за бол... Осећала је језу... „Тја! Шта сте се тако напрасно умирили?“, ликовоа је глас над мирисима дечјих страхова, попут ловца који у сласти успева да притера жртву у замку...“

Само једна успутна и кратка епизода која уснулу Кал Ину враћа у свет из кога је побегла показује сву његову јаловост и инфериорност у односу на бескрајну, разуздану и неспутану дечију фантазију, њихова очекивања, интелект и енергију ослобођену и материјализовану у фантастичном делу романа „Четири елемента“. Роман Лауре Барне нас тако уверава да и онда када не разумеју сасвим свет презентован чак и њиховим језиком деца захваљујући знатижељи, љубопитљивости и радозналости похрањују чулне утиске у своје духовне депое из којих ће једног дана проговорити и сва истраживања и некада недокучива знања и искуства биће начињена смисленим.

ИЗВОРИ

Барна (2009): Лаура Барна, *Четири елемента*, Београд: Завод за уџбенике.
<http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Rekvijem-za-Isidoru.lt.html>, објављено:15. 11. 2008.
<https://www.google.rs/search?client=opera&q=empedokle&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
http://sh.wikipedia.org/wiki/Osnovni_elementi

ЛИТЕРАТУРА

Богнар (2008): Зоран Богнар, објављено: 15/11/2008; <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Rekvijem-za-Isidoru.sr.tml>
Шевалије (2003): J. Chevalier, A. Greerbrant, *Rijecnik simbola*, Romanov: Вања Лука.
Живковић (2010): Вукосава Живковић, Жанровска раскршћа Лауре Барне, *Савремена књижевност за децу у науци и настави*, Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, књ. 10.
Тодоров (2010) Цветан Тодоров, *Увод у фантасличну њричу*, Београд: Службени гласник.
Хегел (1970): Геор Фридрих Вилхелм Хегел, *Историја филозофије I*, превео Никола М. Поповић, Београд: Култура.
Црнковић (1987): Милан Црнковић, О дјечјој причи, предговор: *Сво лица њриче*, Загреб: Школска књига.

Violeta P. Jovanović
University of Kragujevac
Faculty of Education, Jagodina
Department of Philology

KAL INA IN WONDERLAND Laura Barn's *Four Elements*

Summary: The paper examines the mythical-ritual initiatory subtext of the novel for children *Four Elements* by Laura Barne, aiming to discover how the journey through the imaginary world reveals the physical properties of the “basic elements” (Air, Fire, Water and Soil) and the richness of the material world which they form, becomes both the story of the heroine’s self-realization, i.e. of her growth into a self-conscious being. In the spirit of the basic idea of the novel claiming that *all our worlds are separate elements that shape each other with mathematical precision, making the final One – Wholeness*, the paper concludes that Laura Barne creates a novel rich in diverse genre and semantic elements (there is narrative, poetic, dramatic, as well as philosophical and expository discourse) that model *One – Wholeness* with mathematical precision, i.e. that the author of the book *Four Elements* opposes the idea of creating immanent literary works for children and adults, thus showing that good literature can be accessible to both of them, only on different plans and levels of reception.

Key words: fiction, children’s novel, mythical symbolism, Empedocles’ theory of basic elements, maturation, self-realization.